

ТРАНЗИЦИСКАТА ПРАВДА: КОНЦЕПТ СО РАЗЛИЧНИ ЛИЦА**Кратка содржина**

Транзициската правда е релативно нов концепт чии теориски, академски и практични фундаменти сè уште се во фаза на утврдување, но и предмет на контроверзии. Овој труд прави обид за расветлување на суштината на парадигмата на транзициската правда, особено во дијалог со концептите што ја детерминираат: транзицијата, правото и правдата и градењето на мирот по завршување на конфликтите или авторитарните режими. Тргувајќи од историско-политичкиот контекст во кој се создава поимот на транзициска правда, трудот се фокусира на потеклото на терминот, неговата еволуција, како и значењето и дилемите при имплементацијата на механизмите низ коишто се остварува. Трудот прави критички осврт на очекувањата од транзициската правда, кои неретко се и нереални, како и на механизмите коишто недоволно задираат во причините, а се фокусираат на „лечење“ на последиците од внатрешните конфликти и авторитаризмот. Клучната хипотеза е дека транзициската правда е чедо на либералната парадигма, односно во практиката повеќе се користи за промоција на политичка и економска идеологија одошто со обезбедувањето услови за траен и позитивен мир.

Клучни зборови: ТРАНЗИЦИСКА ПРАВДА, ТРАНЗИЦИЈА, ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА, ГРАДЕЊЕ МИР, ВЛАДЕЕЊЕ НА ПРАВОТО, ЛИБЕРАЛИЗАМ

1. Пролог: Транзициската парадигма, правдата и правото

Секој осврт на поимот транзициска правда нужно тргнува од парадигмата на транзиција кон демократија, која се смета за негово извориште и за суштинска одредница за неговото разбирање. Навидум, станува збор за поинакво елаборирање на транзицијата, направено низ специфична призма, различна од вообичаената со која се занимава научната дисциплина популарно наречена транзитологија. Политичките промени, т.е. премините од еден тип на режим во друг, не претставуваат никаква новина во историска смисла. Тие биле и се редовен дел на човековата историја. Доволно е да се фрли поглед на периодот кој започнува со крајот на Втората светска војна, за да се забележи сета динамика и шареноликоста на ваквите политички промени, почнувајќи од револуции, процес на деколонизација, ослободителни борби и стекнување независност, трансфери на власта, воени преврати, модернизации и сл. Сите тие, всушност, во даден момент подразбирале различни нешта: тоа биле премини од капитализам во соција-

лизам; од воена диктатура во цивилна власт, и/или обратно; од авторитарен и/или социјалистички во либерален/капиталистички систем итн. Транзицијата сфатена како промена и политичка трансформација е процес без почеток и крај, иако во науката селективно и како доминантна мантра се употребува само за транзиција кон либерална демократија. Така, единствено на овој тип на транзиција му е дадено значење на фундаментална парадигма, и тоа во духот на Фукујама (1992) - без оглед што и самиот тој ја ревидираше својата почетна теза за „крајот на историјата“ (Fukuyama 2018).

Идејата за концептот и практиката на транзициска правда се воспоставува во конкретен историско-политички миг: во 80-тите години на 20 век. Како причини и предуслови кои го овозможуваат тоа најчесто се наведуваат следните:

1) *Пожелноста на демократија* (од западен, либерален тип) како клучна и примарна вредност за мнозинството граѓани во земјите кои минуваат низ т.н. „трет бран на демократизација“, а која ги засенува сите други потреби на општеството.

2) *Промената на гледањето на концептот на транзиција од средство за социоекономска трансформација во средство за правно-институционална реформа во земјите кои „свртеле нов лист“, со фокус на човековите права.* Промените на режимите од 60-тите години на 20 век во западната научна и политичка јавност биле објаснувани преку теоријата на демократизација, а во тесна врска со теоријата на модернизација. Оваа доминантна теориска рамка се базирала на претпоставката дека транзициите не се ништо друго, туку почеток на долг процес на социоекономски и политички трансформации, како и процес на создавање нови навики и политичка култура, структурни и други претпоставки за воспоставување демократски (либерален) поредок. Ростов (1990) смета дека социоекономскиот развој е предуслов за појава на општество способно да одржува демократски институции. Најголемата разлика во новото сфаќање на транзицијата се состои во идејата дека демократија може да се воспостави без оглед на социоекономските услови, односно во покуса временска секвенца, по пат на релативно брзи правни и институционални реформи, наместо да се чека на резултатите од модернизацијата.

3) Третата причина се состои во *рехабилитацијата на поимот „транзиција“.* Во периодот на Студената војна, поимот транзиција бил дел од социјалистичката мисла и практика на Истокот, како ознака за преодниот период меѓу социјализмот и комунизмот. Таа се сфаќа како процес на фундаментална трансформација одоздола нагоре, т.е. од економската и социјалната основа кон политичката и културната сфера, најчесто предводен од (работничката) авангарда. Но, со триумфот на либералната демократија, настапува пресврт: терминот се рециклира и почнува да се сфаќа првенствено како политичка реформа, а дури потоа како општествена трансформација. Оттука следува и заклучокот дека транзицијата од авторитарен режим (социјализам или друг режим) е можна и се одвива главно на правно и институционално ниво - со донесување нов либерален устав,

воспоставување институции на претставничка плурална демократија, и создавање правни услови за пазарно стопанство. Фокусот се става на т.н. секторски пристап и на промената на јавните политики, како резултат на дејствувањето на политичките елити. Теориите на социоекономска еволуција се заменети со технократски пристап на политички инженеринг (или во последните децении како меѓународен стејтбилдинг).

4) *Глобалната криза на радикалната левица* во 70-тите години доведува до напуштање на левата идеологија (класната борба) и свртување кон моралната рамка на човековите права. Одбраната на индивидуалните права станува прибежиште за разочараните левичари, кои се соочуваат со фактите за поединечните и/или масовните облици на кршење на човековите права во социјалистичките системи. Борбата против воените хунти во Латинска Америка го става во втор план прашањето на социјалистичката алтернатива (Munck 1990). Нешто слично се случува и во Африка, каде дотогаш левата идеја се фокусираше речиси исклучиво на прашањата на социјалната неправда и економските последици од колонијализмот. Прашањето на последиците од колонизацијата не стана легитимно прашање на агендата на транзициската правда, поради отпорот на големите (западни) сили коишто не сакаат да бидат предмет на опсервација и да отворат процес на соочување со злосторствата од времето на колонизацијата (Sartre 1968).

Падот на социјализмот не само што претставува нов бран на транзиции кон либерална демократија, што отвора нов досега најширок фронт за поставување на прашањето на транзициската правда во однос на бившиот социјалистички режим, и тоа во Европа, туку отвора и неверојатни можности за политички трансформации на континентот. Распадот на СФР Југославија, односно окончувањето на внатрешните (главно, етнички) конфликти повторно го наметнува прашањето на транзициската правда како *sine qua non*, најнапред преку воспоставувањето на привремениот Меѓународен кривичен трибунал за воени злосторства (1993 - 2017), а потоа и преку другите механизми на транзициската правда главно иницирани од цивилниот сектор со помош на меѓународната заедница.

2. Потекло на терминот „транзициска правда“

Транзициската правда е релативно нов термин, особено во академската сфера. Но, гледано низ историска призма се покажува дека емпириски елементи на она што подоцна ќе се опфати под збирниот назив може да се детектираат во разни епохи. Според некои автори, тие можат да се најдат многу далеку во историјата (без оглед на користената терминологија). Примери има од времето на античка Грција, па до Француската револуција и подоцна (Bass 2000). Џон Елстер (2004), на пример, застапува т.н. анахрон пристап, па на транзициската правда гледа како на безвремен конструкт, чии варијации можат да се следат низ историјата. Но, критичарите укажуваат дека значењето на мерките преземани низ историјата суш-

тински се разликувале едни од други, бидејќи актерите кои ги преземале имале сосема различни идеи и мотиви, кои не нужно се поклопуваат со денешното сфаќање на транзициска правда. Некои автори сметаат дека зборовите опишуваат, но при чинот на опишување на појавите, тие истовремено и ги оценуваат и им даваат вредносна димензија. На пример, кога во либерално-демократски контекст, се зборува за „демократија“ или за „диктатура“, за злосторства и за правда, истовремено се создава и легитимативска основа за оправдување на мерките на транзициската правда кои се преземаат за етаблирање на демократскиот модел.

Терминот „транзициска правда“ влегува во широка употреба во 90-тите години на 20 век, иако спорадично и со различни значења се среќава и порано (Israel and Mougalis, 2014). Во периодот по Втората светска војна, тој се употребувал како ознака за *привремена* судска инстанца. Во истиот период, изразот се среќавал и како ознака за привремена легислатива и организација по смената на еден режим. Милтон Фиск (1989) пишува за „државна концепција за транзициската правда“. Интересно е што дебатата за транзицијата за која пишува Фиск се одвива паралелно со онаа за транзицијата од социјализам кон либерализам, но со различна семантичка смисла: кај Фиск таа има значење на општествено-редистрибутивен проект, додека во вториот случај акцентот е на политичките реформи во периодот по напуштањето на авторитарните режими (вклучувајќи го и социјализмот). Хуан Корради го употребува изразот „транзициска правда“, разбирајќи ја како „специфичен и интензивен вид на политичка правда: арбитрарното судење на претходниот режим.“ Според неговото сфаќање, таа е истовремено и повеќе и помалку од обичната правда. Таа е повеќе од обичната правда, бидејќи нејзината цел го надминува едноставното уредување на човечките односи: таа настојува да достигне морална и политичка регенерација. Таа е и помалку од редовната правда, бидејќи е предмет на сериозни нерегуларности, претставува политичка формула за формална елиминација на жртвените јагниња, оптоварена е со проблематични одлуки и пресуди донесени од моменталните носители на власта, а во врска со квалитетите и политиките на нивните претходници, и претставува конститутивен акт на новиот режим (Corradi 1992, 267). Иако модерните корени на транзициската правда се врзуваат за Нирибершкиот модел на кривична одговорност за воени злосторства и злосторства против човечноста, сепак концептот се етаблира после една подолга пауза. Низ годините, најнапред се надминати тесните рамки на кривично-правниот модел, а како доказ за тоа, бројни автори укажуваат дека „револуцијата на одговорноста“ или „каскадата на правдата“, всушност, започнала во 70-тите години на 20 век во Латинска Америка, каде се основаат бројни комисии на вистината, а потоа по принцип на домино ефект, механизмите на транзициската правда се пренесуваат во Источна Европа и Африка.

Систематската употреба на терминот „транзициска правда“ е поврзана со серија конференции одржани кон крајот на 80-тите и почетокот на

90-тите години на 20 век, на кои се формулира интелектуалната рамка за расправата околу проблемите на правдата во време на транзиција/преминот од авторитарни и/или конфликтни општества (на пример, „Злосторства сторени од државите: казнување или аболиција“ (1988) во организација на Аспен институтот; „Правдата во времиња на транзиција“ (1992) во Салцбург, во организација на Фондацијата Повелба 77 од Њујорк и „Справување со минатото“ (1994) во организација на Институтот за демократија во Јужна Африка). Учесниците се истакнати активисти за човекови права, интелектуалци, филозофи, правници, луѓе од академската заедница и новинари. Главните теми ги допираат прашањата за најсоодветните мерки за вакви ретки историски моменти, а меѓу низ се издвојуваат кривичното гонење, кажувањето на вистината, реституцијата или репарациите, реформите на државниот апарат (особено правосудниот и безбедносниот). Оригиналната замисла, очигледно, е поврзана со фразата за „правда во времиња на транзиција“, иако мнозина во текот на своите излагања го употребуваат и изразот „транзициска правда“. Постојат дури и мислења дека кованицата „транзициска правда“ е заслуга на новинар кој известувал од Салцбуршката конференција, меѓутоа Рути Теител тврди дека токму таа е автор на изразот. Спонзори на конференциите се моќни западни фондации. Западот фактички се поставува како морален арбитер над победените и недемократските земји. Појавата и брзото прифаќање на поимот транзициска правда, затоа, само по себе се смета за обид да се даде одговор на новите историски и политички предизвици, но претставува и средство за оправдување на практиките насочени кон одговорите кои сами се наметнуваат под мотото „нема друга алтернатива“.

Како поелабориран академски поим, тој е за првпат употребен од Теител во 1992. Нејзината книга „Транзициска правда“ (2000), според мнозина претставува фундаментално дело за оваа проблематика. Како исклучително значаен придонес се издвојува и публикацијата „Транзициска правда: Како новите демократии се справуваат со бившите режими“ (Kritz 1995). За уредувачот на книгата се вели дека подготвил канон на транзициската правда и го антиципирал значењето кое ова поле ќе го добие во наредните години (Paige 2009, 331).

На почетокот на употребата на изразот „транзициска правда“, има обиди атрибутот „транзициска“ да се омаловажи и да се сведе на грешка во синтаксата. Постоеле и предлози за усвојување на називот постконфликтна правда, како посоодветен. Александар Борејн (2004), еден од архитектите на јужноафриканската Комисија на вистината и помирувањето, го дава следениот одговор на ваквите предлози: „Некои значајни научници го отфрлаат терминот, преферирајќи да зборуваат за постконфликтна правда. Но, постконфликтната правда не ги адресира комплексноста и процесите на политичките транзиции. Други ја дефинираат транзициската правда како продолжение на редовниот кривично-правен систем кој се потпира исклучиво на правните средства за исправање на неправдите.

Ваквиот пристап не води сметка за ограничувањата на правото, особено во случаи на масовни злосторства, како што се геноцидот, етничкото чистење и злосторствата против човечноста. Во обидите да се соочиме со ваквиот вид злосторства, не само што нашиот морален дискурс го достигнува својот лимит, туку и ја нагласува несоодветноста на редовните мерки кои вообичаено се применуваат во полето на кривичната правда.“

Тимоти Гартон Еш (1998) го критикува изразот „транзициска правда“ како претесен за да ја опфати сета суштина на мерките коишто младите демократии треба да ги преземат за да се справат со наследството од старите режими. Тој предлага употреба на германската терминологија од времето на денацификацијата и на германското соочување и справување со минатото и последиците од нацизмот. Според него таа терминологија соодветствува со содржината на изразите, како што се: „конфронтирање со минатото“, „соочување со минатото“, „справување со минатото“, „помирување со тешкотиите од минатото“ и сл. Тој опоменува дека зборот вистина е голем и подложен на злоупотреба, па затоа посоодветно е наместо за вистина да се зборува за факти: „Доказите треба внимателно да се одмеруваат. Текстот мора да се смести во историскиот контекст во којшто бил создаден. Неговото толкување има потреба и од интелектуална дистанца, но и од есенцијално имагинативното сочувство со сите кои биле инволвирани, па и со оние кои вршеле репресија.“ (ibid., 40).

3. Различните значења на поимот транзициска правда

Поимот транзициска правда е веќе одомаќинет, што не значи и дека неговата употреба е уедначена, па оттука и различните значења кои му се даваат. Увидот во опсегот и начинот на неговата употреба упатува на најмалку три значења:

1) Имајќи предвид дека тој е создаден најнапред во активистичките кругови, не е чудно што најчесто под транзициска правда се подразбира *поле на практично дејствување* во насока на имплементација на различните механизми за справување со авторитарното или конфликтното минато. Претседателот на чилеанската Комисија на вистината и помирувањето Хосе Залакует сметаше дека справувањето со транзициските политички состојби претставува *нова област од практиката на човековите права*. Според Артур Пејд (2009, 324) транзициската правда подразбира *меѓународна мрежа на поединци и институции*, чија внатрешна кохерентност се одржува како резултат на заедничките концепти, практични цели и конкретните основи на легитимитет во дејствувањето. Со други зборови, полето на транзициската правда подразбира збир на интеракции помеѓу активистите, правниците и правните теоретичари, креаторите на политиките, новинарите и политиколозите кои се занимаваат со човековите права и со транзицијата кон демократијата. Причините поради кои тој зборува за „поле на транзициска правда“ се следниве: а) јасно препознатливо и

издвоено поле од она од кое е произлезено, а тоа е полето на човековите права; б) тоа опфаќа збир на актери кои имаат заеднички цели и кои се свртени едни кон други во своето практично дејствување; в) врз неговата основа е изграден збир на институции заради остварување на зададените цели; и г) тоа разви сопствени критериуми за оценка и самолегитимација.

2) На глобален план, транзициската правда претставува *збирен наизив за различните компаративни искуства во процесот на примена на механизмите на правдата* во време на политички транзиции. Триша Олсен, Ли Пејн и Ендру Рејтер (2010) под транзициска правда го подразбираат *збирот на процеси* осмислени како одговор на масовните прекршувања на човековите права, до кои дошло како резултат на политички немири, државна репресија или насилен конфликт. Меѓународниот центар за транзициска правда ја дефинира транзициската правда како *збир на судски и вонсудски мерки* кои се имплементирани од и во различни држави, а со цел да се исправат неправдите од минатото, а кои се однесуваат на масовно кршење на човековите права. Тие вклучуваат кривичен прогон и судења, комисији на вистината, програми за репарација и различни институционални реформи (ICTJ). Во 2004 година, дефиниција даде и Генералниот секретар на ООН Кофи Анан: транзициската правда е збир на целиот сплет на процеси и механизми поврзани со обидите на едно општество да се соочи со наследството на злоупотреби и злодела од минатото, а со цел да се гарантира отчетност, да ѝ се служи на правдата и да се постигне помирување. Тој се заложи за холистички стратегии, кои во себе ќе опфатат ставање акцент на кривичниот прогон на поединци, репарации, утврдување на вистината, институционални реформи, забрана за вршење дејност и отпуштања, или соодветна комбинација на овие пристапи, но во рамки на меѓународните стандарди и обврски (Report of the Secretary-General 2004). Ваквиот широк пристап кон транзициската правда, меѓу другото, настојува не само да се најдат начини да се залечат раните и траумите, туку и внимателно да се утврдат корените на конфликтите и причините за тешките повреди на човековите права (вклучувајќи ги и економско-социјалните, личните и политичките права). Луиз Арбур, високиот комесар за човекови права на ООН, укажа дека „транзициската правда мора да е насочена кон асистирање на трансформацијата на репресираните општества во слободни, преку адресирање на неправдите од минатото преку мерки кои ќе обезбедат правична иднина. Таа мора да се справи не само со злосторствата и злоупотребите кои настанале во текот на конфликтот, туку и со повредите на човековите права кои постоеле пред избивањето на конфликтот, а кои го предизвикале истиот или придонеле за неговото избувнување (Arbour 2006).

3) Во академската заедница, под транзициска правда се подразбира една релативно млада, но *посебна научна дисциплина* којашто се занимава со истражување на компаративните искуства, добрите и лошите практики, но и со теориските размисли за односот на правото, правдата, злос-

торствата, транзицијата, сеќавањата, историските наративи и сл. Теител (2003) ја дефинира транзициската правда како концепција на правдата поврзана за периоди на политички промени, односно транзиции, кои науката ги смета за временски интервали кои траат од крајот на еден политички режим до консолидирањето на новиот (т.е. до воведувањето на демократијата) (O'Donnell and Schmitter 1986).

Среде интензивните напори за етаблирање на оваа научна дисциплина на универзитетите и истражувачките центри, кои се занимаваат со прашањата на мирот и конфликтите, но и со некои други прашања, некои автори го доведуваат во прашање статусот на ова академско поле. Кристина Бел (2009) смета дека тезата дека транзициската правда е етаблирано научно поле е проблематична. Најнапред, таа изразува скепса во врска со исклучителната брзина со која оваа проблематика се промовираше како одделно поле на научно истражување, за разлика од многу други кои морале да минат низ периоди на самодокажување. Второ, таа смета дека интердисциплинарноста е само начин да се прикрие еkleктичката природа и политичката мотивација која стои зад овој механизам на меѓународен стејтбилдинг. Транзициската правда се обидува да создаде интегративна платформа за различни активности, субјекти и механизми кои се инволвирани во практичните акции свртени кон соочување со минатото, при што доаѓа до проблематична поделба меѓу развиените и неразвиените земји.

Оние кои ја застапуваат тезата дека транзициската правда е посебно научно поле тврдат дека таа претставува „сфера на знаење, интерес и дејност, чија целовитост е гарантирана со јасните столбови на нејзиниот легитимитет кои од неа прават дисциплина“ (IJTJ 2007). Овој збир на знаење има свој бекграунд во образованието, тренингот, процедурите, постапките и содржините. Но, таа е сè уште во потрага по единствен пристап на она што досега го работеа различните дисциплини, без притоа да водат заеден дијалог. Денес, научната дејност поврзана со транзициската правда не е само во пораст, туку и се одвива во рамките на цела низа научни дисциплини, како антропологија, културни студии, мировни студии, етика, историја, филозофија, политички науки, психологија, социологија и теологија, меѓу другите. Сепак, влијанието на правната наука е и натаму од големо значење. Но, најновите тенденции водат кон социоправна анализа на сет прашања: како треба да се сфати концептот на транзициска правда во однос на улогата на владеењето на правото во тек на конфликтот; потребата од институционална реформа и соочување со минатото; кога и како општествата или посредниците ги одбираат најсоодветните механизми; кои се предностите на пристапите „од горе кон долу“ и „од долу кон горе“ во дизајнирањето на транзициската правда, и кои се предностите на локалните наспроти националните и/или меѓународните пристапи и процеси.

Бел ги застапува следните позиции: а) транзициската правда не е кохерентно поле, туку е повеќе наметка/заеднички назив со цел да се рационализираат различните пазарења во однос на минатото, и тоа на на-

чин кој ги затскрива различните вредносни, морални и политички импликации од пазарењето; б) таа не е поле на практично дејствување и поле на истражување кои треба да се обединат во насока на кохерентен развој; в) барањата за интердисциплинарност не се романтичен и неутрален повик за надминување на ограничувањата поставени од различните дисциплини, туку се дел од процесот на легитимирање на дискурсот за транзициската правда како поле и обид за деколонизирање од правото, а во полза на неправните дисциплини (Bell, *ibid.*, 6).

Дилемите остануваат отворени, особено поради фактот дека дисциплината, како и многу други, може да се анализира и низ постколонијалниот пристап (Dabashi 2015; 2019): науката/знаењето е најчесто одраз на односите на моќ и на хиерархијата во епистемологијата, која е доминирана од Западот. Вистинските прашања и одговори на клучните прашања кои ги засега оваа дисциплина зависат не само од дијалогот на дисциплините, туку и на научните работници од демократските земји и земјите во кои се спроведуваат мерките на транзициската правда. Односот е асиметричен, со западните теоретичари како водечки, а оние од периферијата и од постконфликтните општества како „асистенти“ кои ги застапуваат рецептите од западните општества, понекогаш и некритички.

4. Значењето на транзициската правда за демократијата и мирот

Уште од почетокот, концептот на транзициска правда се засновува на уверувањето дека тешкото наследство од времето кога биле сторени тешки повреди на човековите права не смее да се запостави. Справувањето со минатото е нужно, бидејќи, во спротивно, не само што страдањата на жртвите и преживеаните ќе се продлабочуваат, а траумите ќе се пренесуваат од генерација во генерација, туку таквиот однос кон минатото ќе ги спречи транзициските општества да научат како да тргнат кон помирување, траен мир, демократија и владеење на правото. Транзициската правда станува средство за превенција на идни насилни конфликти, односно, како што вели Јохан Галтунг (2005), тоа е постапка на „лекување на минатото“, што е спротивно од ревизијата/фабрикувањето на минатото.

Стегнатите искуствата и знаењата треба да претставуваат заеднички одговор на еден единствен проблем, кој гласи: како да се адресираат повредите на човековите права во минатото во контекст на промената на политичкиот поредок (политичка транзиција)? Зборувајќи за жртвите на тортурата, Лоренс Вешлер (1990) оваа дилема ја изразува на следниов начин: „Постоеше еден момент кој очајнички бараше да биде адресиран - подеднакво очајнички и од општеството во кое се вршела тортура и од жртвите на таа тортура. Прашањата кои треба да се одговорат се: „Кој беше таму? Кој врискаше? ... Кој, дури и сега, ќе се осмели да ги слушне? ... Кој ќе биде одговорен за стореното? Кој ќе биде тој што ќе го постави прашањето на нивната одговорност?“. Проблемот произлегува од фактот што

токму во времето кога се бара одговорност за репресијата и тортурата, политичките околности се деликатни и опасни.

Ваквото гледање настојува да ја позиционира транзициската правда како неутрална сила со високоморална цел. Тоа го покажува литературата од ова поле, која ги опишува и разгледува пристапите кон транзициската правда и нивната поврзаност со моралните принципи преку кои транзициската правда се „справува“ со минатото, како што се: вистината, правдата, помирувањето, сеќавањата и одговорноста. Сите механизми на транзициската правда вообичаено се повикуваат на моралниот и правниот резон за да го оправдаат своето постоење. На тој начин се затскрива суштината на политичкиот проект поради кој е оригинално и создадена транзициската правда, а тоа е воспоставување нов тип држава - преку меѓународен стејтбилдинг (Chandler 2006). Оттука, транзициската правда истовремено претставува *одговор на злоупотребата на власта на стариот режим, но и начин за легитимирање на новата власт*. Авторитетот на транзициската правда произлегува од меѓународните норми и од т.н. меѓународна заедница. Парадоксот лежи во фактот што транзициската правда како концепт е реакција и одговор на глобалниот бран на политички транзиции, а сепак максимално се настојува разбирањето на транзициската правда да биде деполитизирано, односно оддалечено од политиката, и покрај неговата длабоко политичка суштина и цел.

Во меѓувреме, транзициската правда стана глобална индустрија. Сфатена како поле на практично дејствување, таа најмногу се прошири преку промовирање на комисиите на вистината и помирувањето и другите механизми, додека како поле на знаење се развива преку компаративна анализа на случаите во кои се применети практиките на транзициската правда. Авторитетот на меѓународните актери се должи на нивната техничка експертиза и на моралниот императив да се најдат соодветни одговори на сторените злосторства.

Според Теител, транзицијата се смета за завршена во моментот кога „либералната демократија од западен тип“ е конечно воспоставена. Оттука, иако јазикот на транзициската правда требаше да послужи за неутрализација (затскривање) на вредностите на либералната демократија, сепак крајната цел се наоѓа токму во политичката транзиција. Кризата на либералната демократија, и особено појавата на стабилитократија како резултат на неуспешниот стејтбилдинг (Pavlovic 2017; Bieber 2019), отвораат нови проблеми за и онака кривките темели на транзициската правда.

5. Заклучок

Преминот кон новиот милениум на глобален план донесе чувство на т.н. метатранзиција, односно ја поттикна потребата од расчистување на старите и скриени неправди, како и забрзување на прашањата на задоцнетата транзициска правда. Оттука, зачести бројот на повици за јавни изви-

нувања, репарации, меморијализации, и други облици на справување со конфликтното и трауматично минато. Жртвите на авторитарниот режим или на вооружениот конфликт бараат правда против оние кои биле сторители на тешки повреди на нивните права, односно против носителите на функции во стариот режим (лидерите, судиите, полицајците и војниците, бирократите итн.), но и на нивните соработници (верски и бизнис-лидери, новинари, па дури и обични граѓани). Имајќи предвид дека новиот режим не може да функционира во вакуум или да почне од нула, секогаш се поставува прашањето дали и колку може да им се верува на старите институции и носителите на функции, дали овие треба да се казнат и како да се дојде до соодветен начин на нивна смена. Раскилот со стариот систем би требало да значи и раскилот со старото право и со дотогашниот правосуден систем, па затоа се поставува прашањето за воспоставување нови односи засновани на принципот на владеење на правото. Поборниците на транзициската правда се залагаат за нови и хибридни институционални и општествени форми на задоволување на правдата во име на жртвите, но еден дел од научните кругови го доведува во прашање сфаќањето на транзицијата како исклучителен настан во политичкиот живот, тврдејќи дека и во периодот на транзиција аспирациите на новите власти и на општеството треба да се движат во рамки на општата теорија на владеењето на правото.

Во светлина на глобализацијата и суверенитетот, во транзициската правда се наметнува едно фундаментално нормативно прашање: дали и во кој степен одговорот на нанесените неправди во поранешниот период треба да биде во рацете на државата во која се случиле неправдите? Токму поради тоа, како решение се наметнуваат меѓународни механизми за гарантирање на правото и правдата. Но, меѓународната правда остана или компромитирана или несовершена, поради двојните стандарди и селективниот пристап кон различните земји. Гледано низ призма на фазите на развој на транзициската правда, почнувајќи од првата (Нирнбершките судења) и втората (настаните по „третиот бран на демократизација“), третата доведе до (како што вели Теител) ситуација во која новиот милениум се одликува со експанзија и нормализација на транзициската правда. Она што во почетокот беше невообичаена појава во исклучителни политички околности, постепено стана составен дел на секојдневието. Но тоа секојдневието го карактеризира (необјавена) војна во време на мир (глобална војна против тероризмот), слаби или распаднати држави, внатрешни конфликти и други глобални закани. Мнозина се сложуваат дека глобалното ширење и порастот на очекувањата од транзициската правда се дел на фасцинантна тенденција која започна од крајот на Студената војна.

Поместувањето на транзициската правда во центарот на меѓународното внимание не донесе радикални промени. Формалното прифаќање на транзициската правда од страна на ОН се однесува само на граѓанските и политичките права, но не и на социјалните и на економските права. Во

центарот на вниманието е сè уште државата, а не поединците и заедницата, а притоа доминираат меѓународните правила и стандарди пред културните норми и локалните практики специфични за одделните општествени контексти. Поради тоа, т.н. четврта генерација на транзициската правда се карактеризира со напорите во насока на промоција на оние аспекти кои досега беа на маргините на помирувањето и градењето на мирот. Овде станува збор за потребата од водење сметка за темелната политика на ангажманот во полето на транзициската правда, потребата од балансирање на вклученоста на локалните и меѓународните субјекти, поголем акцент на економската правда - и сето тоа, паралелно со она што беше карактеристично за претходните генерации.

Се чини дека четвртата генерација навестува почеток на нова фаза на созревање, односно свртување кон сопствените грешки и предрасуди, коишто станаа „мејнстрим“. Главните предизвици се поврзани со преиспитувањето на причините поради кои некои аспекти и механизми на транзициската правда беа привилегирани и доминантни за сметка на други, односно зошто и како транзициската правда стана политички проект. Еманципацијата на транзициската правда од политичката агенда би претставувала значаен чекор кон поизбалансиран, инклузивен и холистички пристап по прашањето на правдата во транзиција, што би бил истовремено демократски пристап не само поради посакуваните цели, туку и поради начинот и средствата за нивно остварување.

Прашањето за тоа дали постои соодветен баланс помеѓу „локалиците“ и странците се однесува на конкретниот влог, инпутот, „сопственоста“ врз конфликтот и неговото наследство, како и авторитетот и моќта во поглед на механизмите за транзициската правда. Покрај тоа, преиспитувањето на причините за досегашното запоставување на прашањата на економската правда е начин за демаскирањето на политичката страна на транзициската правда. Сето ова упатува на едно централно прашање за кое се бара одговор: дали иницијативите за транзициска правда се (и треба да бидат) поттикнати и водени однадвор (*externally driven*), и планирани и имплементирани по принципот „од горе кон долу“, или се потребни радикални промени заради постигнување на саканите цели.

Литература:

ARBOUR LOUISE, “Economic and social justice for societies in transition”, *Second Annual Transitional Justice Lecture* hosted by the New York University School of Law Center for Human Rights and Global Justice and by the International Center for Transitional Justice (New York, 25 October 2006).

ASH TIMOTHY GARTON, “The Truth about Dictatorship”, *NY Review of Books*, 19 February 1998.

- BASS GARY JONATHAN, *Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals*, Princeton: Princeton University Press, 2000.
- BELL CHRISTINE, "Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the 'Field' or 'Non-Field'", *International Journal of Transitional Justice*, Volume 3, Issue 1, 1 March 2009.
- BIEBER FLORIAN, *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*, London: Palgrave, 2020.
- BORAINE ALEXANDER L., Address on *Transitional Justice as an Emerging Field 2* (March 11, 2004)
достапно на <http://www.idrc.ca/uploads/user-S/10829975041revised-boraine-ottawa-2004.pdf>
- CHANDLER DAVID, *Empire in Denial: The Politics of State-building*, London: Pluto Press, 2006.
- CORRADI JUAN E., "Toward Societies without Fear". Во: Juan E. Corradi, Patricia Weiss Fagen and Manuel Antonio Garretón (eds.), *Fear at the Edge: State Terror and Resistance in Latin America*, Oakland: University of California Press, 1992.
- DABASHI HAMID, *Can Non-Europeans Think?*, London: Zed Books, 2015.
- DABASHI HAMID, *Europe and its Shadows: Coloniality after Empire*, London: Pluto Press, 2019.
- 'Editorial Note,' *International Journal of Transitional Justice* 1(1) (2007): 1–5.
- ELSTER JON, *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- FISK MILTON, *The state and justice: an essay in political theory*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- FUKUYAMA FRANCIS, *The End of History and the Last Man*, Free Press, 1992.
- FUKUYAMA FRANCIS, *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, Farrar, Straus and Giroux, 2018. Galtung Johan, "Twelve creative ways to foster reconciliation after violence", *Intervention*, 3 (3), 2005, достапно на https://www.interventionjournal.com/sites/default/files/222_234_Galtung.pdf (пристапено на 12 април 2020).
- ISRAEL LIORA AND GUILLAUME MOURALIS (eds.), *Dealing with Wars and Dictatorships: Legal Concepts and Categories in Action*, The Hague: Springer, 2014.
- KRITZ NEIL J. (ed.), *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes*, Washington D.C.: USIP, 1995.
- MUNCK RONALDO, "Farewell to Socialism? A Comment on Recent Debates", *Latin American Perspectives*, April 1990.
- O'DONNELL GUILLIERMO AND PHILIPPE C. SCHMITTER, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986.

- OLSEN TRICIA D., LEIGH A. PAYNE AND ANDREW G. REITER, *Transitional Justice in Balance: Comparing Processes, Weighing Efficacy*, Washington D.C.: USIP Press Books, 2010.
- PAIGE ARTHUR, "How Transitions Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice", *Human Rights Quarterly*, Vol. 31, No. 2 (May, 2009).
- PAVLOVIC SRDJA, "West is best: How 'stabilitocracy' undermines democracy building in the Balkans", *LSE Blog*,
достапен на <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2017/05/05/west-is-best-how-stabilitocracy-undermines-democracy-building-in-the-balkans/>,
2017 (пристапено на 3 март 2020).
- Report of the Secretary-General to the Security Council on the rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies (S/2004/616).
- ROSTOW WALT W., *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, 3rd edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- SARTRE JEAN-PAUL, "On Genocide", in John Duffett (ed.) *Against the Crime of Silence: of the International War Crimes Tribunal*, NY: Bertrand Russell Peace Foundation, 1968.
- TEITEL RUTI G., "Genealogy of Transitional Justice", *Harvard Human Rights Journal*, vol. 16, no. 69, 2003.
- WESCHLER LAWRENCE, *A Miracle, A Universe: Settling Accounts with Torturers*, Chicago: University of Chicago Press, 1990.
- "What is Transitional Justice?", *International Center of Transitional Justice*,
достапно на <https://www.ictj.org/about/transitional-justice>